

Прилози за историјата на Македонија и македонската култура

Скопје, МАНУ 2021

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР

- ♦ Катица Кулавакова: Македонија: историски континуитет во простор и време I

УВОД

- ♦ Љупчо Коцарев: За историјата на Македонија ..... a

I КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

- ♦ Драги Митревски: Културната основа на Македонија: од раната бронзена доба до првите политички заедници 37
- ♦ Војислав Саракинки: Македонците меѓу барбарството и хеленството 59
- ♦ Стефан Пановски: Македонските кралеви и Хелените 77

II ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА

- ♦ Александар Атанасовски: Бугарските завладувања на Македонија во IX и X век 103
- ♦ Митко Панов: Политичко-идеолошките традиции на Самуиловата држава (Концептуализација на историската интерпретација) 123
- ♦ Стојко Стојков: Многумените Други: Македонија како пресечна точка на другоста на средновековниот Балкан 147

♦ Ванчо Ѓорѓиев: Постулатите на македонското револуционерно движење 1893-1908	167
♦ Никола Минов: Балканските пропаганди во османлиска Македонија	193
♦ Далибор Јовановски: Делејќи го „Своето“: Преговорите за поделба на Македонија меѓу балканските држави	219
♦ Теон Џинго: Македонскиот национален идентитет во политиката на Велика Британија (1919-1941)	243
♦ Тодор Чепреганов: Британските и американските воени мисии во Македонија за македонскиот идентитет во Втората светска војна (1941-1944)	261
♦ Сашо Додевски: Ослободител, окупатор или администратор – позицијата на царството Бугарија во Македонија во Втората светска војна во периодот 1941-1944	275

III КУЛТУРНА ИСТОРИЈА

♦ Ѓорѓи Поп-Атанасов: Македонскиот карактер на глаголицата	301
♦ Витомир Митевски: Индоевропските обрасци и византиската традиција во македонските песни за Крале Марко	317
♦ Ганка Цветанова: Културната и политичката фаза во развојот на македонската нација: Просветителство и Преродба	327
♦ Билјана Ристовска Јосифовска: Македонскиот идентитет во националната историографија: неинституционални и институционални форми на проучување	349
♦ Искра Тасевска Хаџи-Бошкова: Македонската култура во првата половина на XIX век	369
♦ Ангелина Бановиќ Марковска: Мисирков и суштината на националната идеја: јазик, култура, историја	385
♦ Велика Стојкова Серафимовска: Фолклорните маркери и македонскиот културен идентитет	399

- ♦ Сашо Цветковски: Словенските светци во живописот на дебарско-мијачката и самоковската зографска школа (рефлексии и одраз на одделните традиции и културните идентитети) 417
- ♦ Горан Калоѓера: Hommage на македонскиот XIX век: обид за синтеза... 449

IV. ЦРКОВНА ИСТОРИЈА

- ♦ Ѓоко Ѓорѓевски и Виктор Недески: Општествено-политичките процеси и улогата на Охридската Архиепископија низ вековите 465
- ♦ Дејан Борисов: Теодосиј Гологанов – скопски митрополит 1885-1892 ... 483
- ♦ Борче Илиевски: Македонското црковно прашање 1943 – 1967 (меѓу автономија и автокефалност) 501
- ♦ Тони Филипоски: Атрибуциите и титулациите на светците на македонската православна црква - Охридска Архиепископија во средновековните извори: Св. Кирил, Св. Методиј, Св. Климент, Св. Наум 523

ПРИЛОЗИ

- ♦ Биографски белешки на авторите 550
- ♦ Список на илустрации: за текстовите на Д. Митревски, Ѓ. Поп-Атанасов, В. Стојкова Серафимовска и С. Цветковски 558

Стојко СТОЈКОВ

МНОГУИМЕННИТЕ ДРУГИ: МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

При разбирањето на етницитетот во минатото, *gruĝosīa* е клучен момент: кои популации од кого биле сметани за *различни*. Комбинирањето на таквите податоци од повеќе различни политички и културни центри ни овозможува да идентификуваме *зони на gruĝosīi*, кои често остануваат недефинирани или дури неидентификувани во изворите, чие внимание е насочено кон активните и политички значајни чинители и нивните идентитети. Одредени области немале свои политички елити да го легитимираат посебниот идентитет, но, сепак, тој идентитет се разликувал и одбивал да се поистовети со наметнатите идентитетските структури. Таквата „другост“ може, но не мора да се однесува на посебен етнос. Населението во нив не мора да претставува дури ни нешто единствено, па ниту да има своја специфична самосвест, јазик или заедничко име со кое самото себе се именува. Таквите зони на другост често се менуваат во времето и во просторот. За етикетање на *gruĝosīa* на една и иста популација биле користени поголем број различни називи, кои дури и не биле употребувани од самата популација за самата неа. Некои од таквите поими се во употреба и денес, понекогаш за други популации или простор, обично во нова, национална смисла која често не кореспондира со начинот на кој овие поими биле употребувани во средниот век. Последното создава сериозна конфузија при разбирањето на историјата, пренесувајќи современи претензии и реалности во минатото (Fine 2006: 9–11). Тоа ја наметнува потребата таквите поими да се анализираат внимателно и строго во нивното изворно време и контекст (cf. Geary 1983: 18, 20; Pohl 1998: 41, 62, 66). Предмет на такво истражување во овој текст е населението во Македонија¹ во средниот век.

¹ Македонија употребувам во модерна смисла, а не за територијата на средновековната тема.

Стојко СТОЈКОВ

I. Пред покрстувањето и појавата на словенската писменост

По населувањето на Словените на Балканот во VII век, византиските автори гледале на луѓето во Македонија надвор од византискиот Солун како на „други“, што било изразено со називот *Словени* и нему сродните поими: „словенски етноси“, „родови“, племиња, потоа „Скити“ и „варвари“. Поимот Словени освен за Македонија („Македонски склавинии“ – Theophranis 1883: 430, 21-22) се јавува како општа ознака на *gryōsīa* на поголемиот дел од Балканот. Она што ги разграничува овие „други“ е првенствено нивната нелојалност и непријателство спрема Византија, нивната организираност надвор од структурите на империјата. Имено, поимот бил примарно социо-политички, а во помал степен етнички (и во мултиетничка Византија имало Словени) и религиски (според актите на Шестиот вселенски собор меѓу „варварите“, во чиј состав се посочени и Словените, „мнозинството“ биле христијани – Свод 1995: 212). Оваа независност од империјата е истакната преку поимот „словенски етнос“, кој за последно се употребува за Македонија во 797 г. (PG XCIX 1860: 917 C). Во првата половина на IX в. поимот „словенски етноси“ за Македонија е заменет со „склавинии“, користен анахроно и за VII и VIII в. (Stoykov 2020: 8, 16), но, иако групациите означени со него се наоѓале во зависност од Византија, тие и луѓето во нив продолжуваат да се перципираат како различни – склавиниите се „соседни“ и „околни“ на византиските административни единици, понекогаш се сојузници, а другпат – нелојални, и дури, непријателски. Другиот државен центар на Балканот – бугарското канство, во овој ран период не владее со територии во Македонија. Бугарските канови гледале на *Словениите* како на различни и потенцијални непријатели, што се гледа во еден натпис на канот Омуртаг: „Ја премести својата војска против Грци и Словени... негови непријатели“ (Бешевлиев 1979: 201).

II. Македонија под византиска и бугарска власт

За византиските автори на Балканот во IX-X век имало две јасно разграничени етнички категории: *gryūi* означени со поимите *Словени* и *Буџари* (Leo VI 2000: 18.41-64 (453-459), 18.93-101 (471-475); Moravcsik 1983: 278; Suidae 1854: 960, 1129), заменуваани понекогаш со *Скиџи* и *варвари*, а по 972 г. и со називот *Мизи*. Лав Мудри на почетокот на X в. ќе каже дека „словенските етноси имаат ист начин на живот и еднакви обичаи“, а за Бугарите дека „скитските народи се едно (...) во нивниот начин на живот и организирање (...) живејќи повеќето време како номади“. Притоа, тој ги вклучува како посебна група Бугарите и Унгарците, меѓу кои главната разлика е што Бугарите по покрстувањето постепено примаат ромејски обичаи и го напуштат дивниот

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

номадски живот (Leo VI 2000: 18.41 (452, ^{222, 223}), 18.43 (454, ^{233, 234}), 18, 59, (458, ²⁹⁵⁻²⁹⁸), 18.93 (470, ⁴⁴¹). Таквата разлика можела и да се визуализира – изворите споменуваат специфична *буџарска облека* во X век (Bekker 1838: 412, ^{6,8}; ГИБИ 5 1964: 65; Porphyrogenitus 2012: 768, ^{12, 13}, 772, ⁶), а паралелно наоѓаме податоци и за делови од *словенска облека* (Сюзюмов, 1962: 57, VIII § 1). И двата поима се јавуваат обопштувачки за *друѓосиѝ*, која се протега и надвор од Балканот. Од една страна, византиските автори говорат за *Буџари*, освен на Дунав, и во Хазарија (Porphyrogenitus 1967: 64 (& 12, 1), 186 (& 42,⁷⁷), а од друга – зборуваат за *Словени* во Македонија, Пелопонез, Србија, Хрватска и Русија. Генерално – ситуацијата е иста како и во претходните два века.

Новото овде е што називот *Буџари* почнува да се користи и како политоним, особено по укинувањето на „словенската автономија“, централизацијата и христијанизацијата на Бугарија, кои се случиле во периодот 820–870 г. Во втората половина на IX в. бугарското канство се проширува во дел од Македонија, а преку него и *йолийонимоиѝ Буџари*. Сега *Буџари* започнало да се користи и како назив за целото население на канството во византиските извори, макар што Ромеите биле свесни дека под него се кријат повеќе „варварски етноси“ (cf. ГИБИ 5 1964: 70). Пример за употреба на *Буџари* како политоним во Македонија имаме од 904 г., на еден граничен столб во Солунско, со натпис „граница меѓу Ромеи и Бугари“. Во исто време и Јоан Каменијат соопштува дека границата во Солунско дели некои измешани словенски населби, кои плаќаат даноци на две различни држави (Бешевлиев 1979: 171, Caminatae 1973: 8 [& 6]).

Политонимот *Буџари* само по исклучок бил користен за населението во Македонија пред 989 г. На пример, Константин Порфирогенит зборува за *Буџари* во Добруџа: од устието на Дунав до р. Тичина, на Црно Море „сето тоа е бугарска земја“, „од источната страна со Турките граничат Бугарите, каде што ги дели реката Истар нарекувана уште Дунав“ (Porphyrogenitus 1967: 62, 63, & 9, ^{96 97} 101), а пак при описот на просторот од Солун до Белград, повеќе *Буџари* и *буџарска земја* не споменува (ГИБИ 5 1964: 215). Причината е што византиските автори во текот на целиот X век биле свесни дека Бугарите се етнички турски народ (PG CXI 1860: 81 C; ГИБИ 6 1965: 66, 67; Genesisii 1978: 61, ⁹¹⁻⁹³; Leonis Diaconi 1828: 103, ¹⁸⁻²³), со носија слична на онаа на Хуните и Аварите (Suidae 1854: 1016, ⁹⁻¹¹; ГИБИ 6 1965: 66, 67, Voor 1885 (2): 146, 8). Тој народ живее само во дел од Бугарија – во Добруџа (Genesisii 1978: 61, ³⁻⁶; ГИБИ 4 1964: 303, 315; ГИБИ 5 1964: 93; Leonis Diaconi 1828: 62, ^{19, 20}, 104, ^{8, 9}), додека Бугарија е мултиетничка држава, во која живеат и Словени. Јован Каменијат јасно посочува дека во Солунско и по Струма живеат Словени, и под византиска и

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

Бугарите“ еднадвор. Терминолошката промена ја забележуваме кај Јован Геометар во песната *За Буџариите* (φῶλα Βουλγάρων – PG CVI 1863: 919 B; cf. Стојков 2014: 88, 89) и *Поразојѝ на Ромеиите во буџарскаӣа клисура* („мизиските стрели“ - PG CVI 1863:944 A). Називот „Бугари“ го наоѓаме и во една повелба на патријархот Никола Хрисовер од 989 г. (ГИБИ 6 1965: 14, 15, cf. Holmes 2005, 493). Во житието на Ахил Лариски, оние што ги зеле моштите на св. Ахил од Лариса (т.е. војската на Самуил) се наречени *Буџариите* (ГИБИ 6 1965: 7–9). Поимот *Мизи* за државата на Комитопулите го наоѓаме во Пофалното слово за Фотиј Тесалиски (ГИБИ 5 1964: 315).

Сепак, некои византиски современи автори прават разлика меѓу *државата* на Комитопулите и *населението* и ја одбележуваат хетерогеноста на овие „Бугари“. Јован Геометар ќе зборува за „бугарски племиња“, кои ја зеле царската круна. Лав Ѓакон за *Буџариите* ќе каже: „Мизите се одвоиле од северните Котраги, Хазари и Кумани... по името на својот племенски водач Булгар ја нарекле областа Бугарија“ (Leonis Diaconi 1828: 103, ¹⁸⁻²³); за државата на Самуил (исто како за таа на Петар и Борис) и за нејзината војска ќе користи *Мизи*, но за населението, за јазикот и за војниците во Самуиловата војска ќе го употребува називот *Скиӣи* („Сердика што Скитите обично ја викаат Тралица“, „скитскиот меч“). *Скиӣи* во неговата терминологија е термин еднаков на *Словени* и ги вклучува и оние во Русија, но него не го употребува за луѓето во бугарската држава во Мизија до 972.

За жал, современите византиски извори се премногу малку за да се изведат сигурни заклучоци. Уште потешко стои прашањето со современите извори настанати во државата на Комитопулите. Ние не можеме да лоцираме со сигурност ни еден извор од тој период што го користи поимот *Словени* или, пак, кој ја покажува самосвеста на обичниот народ во Самуиловата држава. Сепак, споредувајќи го начинот на кој се употребува етничката терминологија во словенските извори пред и по државата на Комитопулите, би можеле да изведеме, посредно, заклучок дека и во овој период ситуацијата останала непроменета – за себеидентификување се употребувал поимот *Словени*, а не *Буџари*, *Мизи* или *Скиӣи*. Поинаку стои прашањето со официјалната терминологија на државата. Заедно со земањето на бугарската царска круна од страна на Комитопулите – инаку луѓе од ерменско потекло (cf. Petkovic 1919: 13–25; Stephenson 2003: 30, и глава 8; Holmes 2005: 17, n. 2), тие би требало како официјална номенклатура да го вклучат политонимот *Буџари* и за себе како владетели и за своите поданици. Сведоштво за последното би можела да биде Битолската плоча, доколку е од 1015–1017 г. (Стојков 2015: 80–105), на која поимот *Буџарин родум* употребен за Јован Владислав

Стојко СТОЈКОВ

(Ерменец) и *Буџари* за неговите поданици не покажува етничко потекло, туку политичка припадност.⁴

Периодот на византиска власи (XI-XII век)

По падот на Самуиловото Царство, Византија го организира просторот во Централниот Балкан во нови црковна и административна единици, на кои им дала име *Буџарија*. Три фактори играле улога во овој трансфер на поимот *Буџари* од Мизија во центарот на Балканот. Прво, претворањето на поимот Бугари примарно во политоним. Второ, преземањето на бугарската царска титула од Самуил, која го врзала политонимот *Буџари* за неговата држава. Трето, тоа што ентничките Бугари и нивната елита останале индиферентни кон државата на Комитопулите – не зеле учество во востанието што ја создало нивната држава, доцна биле освоени од Комитопулите и, судејќи од имињата на Самуиловата елита – високата бугарска аристократија не влегла во нејзиниот состав. Во 1000 г. бугарските престолнини Плиска и Преслав, заедно со другите територии населени со етнички Бугари, се предале без борба на Византија (Scylitzae 1973: 333, ⁸³ – 334, ⁸⁸) и биле организирани во посебна административна единица (Божилов – Гюзелев 1999: 352; Madgearu 2001: 74). Затоа, новата византиска област „Бугарија“ нема да ги вклучи бугарските етнички територии и во следните 160 години поимот *Буџари* нема да биде употребуван од византиските автори за луѓето во оригиналната „бугарска земја“ – Мизија (cf. Коматина 2012: 41–56). Со создавањето на двете административните единици „Бугарија“ во Централниот Балкан, политонимот *Буџари* ќе биде трансформиран во административен поим за територијата и населението од Белград до Беласица, и од Сервија до Сердика. Она што го обединувало таквиот регион и било причина за неговото организирање како единствена административна единица, е политичката (не)лојалност на населението – лојалност спрема Комитопулите и нелојалност спрема Византија, а не неговата етничка оформеност.

Луѓето што живееле на овој црковно-административен простор, без разлика на етничката припадност, ќе бидат именувани со црковно-административниот и територијален поим *Буџари*. Тоа ќе биде многу јасно кажано од единствениот човек што во периодот 1018–1200 себеси се идентификувал како Бугарин, родениот на Евбеја „Грк“ Теофилакт Охридски (Меловски 1996: 93). Според

⁴Зборот родум не предвидува етничко, туку исто и религиозно и политичко потекло / припадност. Спореди *паганин по род* (едина родомъ, Иванов 1970: 399), *Ромеј по род* (Scylitzae 1973: 91, 74, Georgii Acropolitae 1903: 76, 28, Sathas 1894: 494, 2). Дека *Ромеј* (Грк) по род и *Буџарин по род* се користеле како квалитативно изедначени, имаме примери и во словенските извори: *штыць же яго ѿ българьского рода, а мати гръцкога рода* (Займова и Милтенова 1996: 126).

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

него, надвор од дијецезата на Охридската архиепископија и конкретно во дијецезата на Цариградската патријаршија (во која влегувале тогаш Тракија и Мизија), Бугари нема.⁵ Таквото етикетирање во голема мера кореспондира со именувањето на жителите во византиските теми со административни термини како Тракијци, Македонци и сл. Но, имало и одредена разлика. Луѓето во Централниот Балкан („Бугарија“) ќе имаат специфичен даночен режим, алтернативна лојалност (спрема родот на Комитопулите), посебна црковна организација, литература и ќе бидат културно и стопански послабо развиени од основниот дел на империјата. Имено, овие фактори ќе бидат причина етикетата *Буџари* во византиските извори да изразува не само административна припадност туку и *груџосѝ*, *неромејскосѝ* или нецелосна *ромејскосѝ*. Со текот на времето овие фактори се минимизирале – даночните повластици биле укинати, нелојалноста ја снемало со претопувањето на потомците на Комитопулите во византиската елита, Охридската архиепископија се „византизирала“ во извесен степен, а стопанската разлика со текот на времето се намалувала.

Она што не се променило била *културнаѝа груџосѝ* – словенското писмо и богослужба и црковната посебност. Охридската архиепископија на „цела Бугарија“ била единствената институција во Византија во која се негувал словенскиот јазик, а населението во византиската област Бугарија (т.е. „Бугарите“) зборувало словенски јазик. Монасите и црковните лица што го користеле словенскиот јазик во богослужбата за Ромеите биле од „Бугарија“ и ѝ припаѓале на „бугарската“ архиепископија, па, соодветно, биле „бугарски“. Оттука, да се префрли византиската официјална административна етикета „бугарско“ врз сето она што самите луѓе го викале „словенско“ било природен чекор. Така се раѓа поврзувањето на двата поима во некои византиски извори во втората половина на XI в. (Martin-Hisard 2007: 63, 790; Божилов 1955: 30, 44; Меловски 1996: 61, 62; Zonarae 1808: 1653; Милев 1966: 174, 175), главно настанати во соседство на архиепископијата или во канцеларијата на охридските византиски архиепископи. Тоа изедначување било во апсолутна смисла – Словените се Бугари и Бугарите се Словени, а не дека *Буџари* е име на *еден од* словенските народи.⁶ Ова поистоветување ќе се појави паралелно со исчезнувањето на повеќето репери за другост, како посебниот даночен систем

⁵ „Зошто се меша во (областа на) Бугарите (ἐν Βουλγαρίῳ) Константинополскиот патријарх, кој нема ниту право да ракополага во неа ... кој е толку назаден и глуп што да поднесува спокојно меѓу Бугарите присуството на Константинополскиот егзарх“ (ГИБИ 9, 2 1995: 179).

⁶ Како што претпоставува Ангелов 1969: 330, 334. Тоа е сосема видно од фактот што меѓу „Бугарите“ и „земји на Бугарите“ се ставаат и Панонија, Моравија и Илирик (Милев 1966: 81, 111, 117, 129; Zonarae 1808: 1103, 1495, 1496, 1498, 1507, 1653).

Стојко СТОЈКОВ

и нелојалноста во периодот 1040–1081 г., за да достигне врв во крајот на XI в., кога последните два репери за другост – црковно-административниот и културниот – ќе бидат изедначени. Поистоветувањето на поимот *Буџари* со *Словени* дало можност понатаму поимот *Буџари* да се применува и надвор од византиската област „Бугарија“ – за места населени со Словени – како Халкидики или Далмација или, пак, за територии поврзани со словенската мисија како Велика Моравија и Панонија (Милев 1966: 81, 111, 117, 129; Martin-Hisard 2007: 64, 65).

Тоа изедначување претставува оригинална византиска појава без паралела во современите словенски извори, во кои се зборува само за *словенски*, а не *буџарски* јазик, народ и писмо. Имено, од тоа време се најстарите зачувани преписи на текстовите од IX–X в., со нивната словенска етничка терминологија, но имаме и нови текстови. Така, меѓу 1018 и 1037 г. презвитер Јован ќе напише дека преведува „елински зборови“ на „словенски јазик“ и „за словенскиот народ“ (Христоматия 1967: 142). Во Охридскиот апостол од XII в. се спомднуваат Кирила *оучителѣ словѣньскоу жъзѣкоу ... Неодне дрѣхѣиѣ моравескѣ оучителѣ словѣньскоу жъзѣкоу иже прѣкложи ... ѿ грѣчска въ словѣнескѣ жъзѣкѣ* (Кульбакинѣ 1907: 124, 128). Во Григоровичев триод од XII в. е додаден тропар: *Поухвалами да вѣнчѣатѣ сѣ Кирила философа, новоизбранное множество приведеѣ Господевѣ словѣньскааго ѣзыка* (Балан 1934: 79).

Некои подобро информирани византиски автори исто прават разграничување меѓу двата поими. Така, Никифор Вриениј ќе го опише востанието на Бодин како засилување на „словенскиот етнос“, кој ја грабал „Бугарија“, неговото „умирување“ и согласност да остави друг да ги средува „бугарските работи“ (Вруенни 1975: 209, 22 – 211, 1, 213, 14 – 18). Ова разграничување меѓу етницитетот на луѓето и името на политичката единица кореспондира со она што го забележавме уште кај Лав Гагон и точно соодветствува на она што го наоѓаме во современите словенски извори. Јован Презвитер, кој преведува „елински зборови на словенски јазик“ за „словенскиот народ“ тоа го прави по молба на „Јоан... архиепископ на бугарската земја“ (Христоматия 1967: 142). „Бугарска земја“ во словенските извори од XI–XII в. ја означува територијата на византиска административна единица (Заимова и Милтенова 1996: 125, 155, 156), а не земја на реално непостоен бугарски словенски народ.

На ова надворешно гледање на луѓето во Централниот Балкан како *груѓи* соодветствува и спротивното гледање од овие луѓе како на нешто *груџо* и *ѿуџо* на термините *Буџари* и *Грци*. Поимот *Буџари* кај словенските автори во XI–XII в. се јавува не само како туѓ туку понекогаш и како негативен (Заимова и Милтенова 1996: 125). Во словенскиот превод на Синаксарот на цариградската црква извршен во Охридската архиепископија во XI в. (Пентковски 2011:

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

661) наоѓаме: **Вангry Бьлгаре / Угрѣхъ Бьлгаре** (Moravcsik 1983: 283 – во оригиналот: Σκυθοβούλγαροι). Во *Вигението на Исаја* (XII–XIII в.) директно е посочено дека Бугарите се Кумани (третјо част отъ Коумани, рекомн Блгаре). *Грци* се јавува како категорија за означување на *друѓи* (Заимова и Милтенова 1996: 150, 199).

„Бугарската“ не била единствената „другост“ што Ромеите ја гледале на Балканот. Тие гледале како на *друѓи* во културна смисла и на луѓето во Мизија, но тоа не било изразувано со поимот *Буѓари*, туку со *варвари*, *миксоварвари*, *Скиџи* или, едноставно, *ἐχθρόιους* (месни луѓе – Attalioetae 1853: 37, 18, 21, 204, 19, 205, 14). Причината да не се наметне единствено име за означување на оваа *друѓосиѝ* е што во Мизија немало доминантен етницитет (каков што бил словенскиот во Централниот Балкан), туку таму живееле „мноштва собрани од сите јазици“ (*ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσαι πλῆθος*: Attalioetae 1853: 204, 19, 20), немало институција што би ја обединувала оваа различност или пишан јазик, кој би ѝ дал културна карактеристика. Третата зона на другост на Балканот ќе биде поврзана со политичката посебност и автономност на словенските кнежевства во северозападниот Балкан. Останатиот дел од Балканот – Тракија, дел од Македонија (источно од линијата Пирин – Олимп) и просторот на Југ до Пелопонез, биле гледани во Константинопол како „наши“.

Друѓосиѝа во XIII–XIV век

Во XIII в. настанала нова ситуација: три држави – Византија, Бугарија и Србија, ќе се борат за териториите во Македонија и Тракија. Тоа дава можност да направиме своевидна триангулација на другоста на Балканот од гледна точка на овие три *ѝолиѝиѝи*, независно од употребата на нивните политоними, која се менувала со честата промена на границите. Еден од основните феномени за овој период е што во Србија и Бугарија ќе гледаат на Македонија, заедно со Тракија, и на нивното население како на нешто туѓо, кое ќе го именуваат со поимите *Романија*, *Грчка земја* и *Грци*, поими што во старословенскиот јазик имаат значење на Византија и Ромеи.

Оваа појава се забележува за првпат кај Јоан Асан II по големото проширување на неговата држава во Тракија и во Македонија во 1230 г. По тој повод царот ќе напише: „Излегов на војна во Романија и... целата земја од Едрене и до Драч ја освоив – грчка, уште арбанашка и српска“ (Дуйчевѝ 1944: 38, 39). „Грчка“ не претставува едноставно означување кој владеел претходно со освоената територија (Епир) – освоената земја и население не стануваат бугарски. Како последица од освојувањето, Јоан Асан ја менува својата титула од „цар на Бугарите“ на „цар на (сите) Бугари и Грци“ (Дуйчевѝ 1944: 38, 41,

Стојко СТОЈКОВ

42). Во 1253 г., кога Македонија и Тракија биле веќе изгубени, поранешното „царство вџе земле бџгарске и грџке“ станува царство само на „вџеи земле бџгарске“ и, соодветно, Михаил Асан повеќе не е цар „и на Грците“ (Дуйчевъ 1944: 46, 47). Во расказот за преносот на моштите на св. Иларион Могленски во Бугарија наоѓаме дека „бугарскиот цар Калојан... ја освои грчката земја – Тракија, Македонија, Неада и Елада и стигна во могленскиот град“ (Иванов 1970: 420, 421). Пред самиот крај на бугарското царство, патријарх Евтимиј ќе напише во житието на св. Иларион дека „цар Калојан... прими од грчката земја немал дел – Тракија и Македонија, Тривалија и Далмација со цела Неада и Елада, а уште и Етолија“ (Иванов 1970: 421).

Слично било и во Србија. Во житието на Св. Сава од Теодосиј се кажува дека „Калојан цар... многу грчки градови по цела Тракија и цела Македонија ги разурна... и охрстынухъ градовъ Солѣн(а) и Охридъ прѣдръжеше“ (Иванов 1970: 475, 476). Во Србија ги викале „грчки земји“ не само териториите што тие самите или други ги освоиле од Византија туку и таквите што ги презеле од бугарскиот цар (како областа Мрака – Матанов 1986: 24, 26), што ни покажува дека терминот не бил едноставно политоним и не се однесувал на тоа кој претходно ја владее територијата, туку принципен – чија се смета по традиција и по право соодветната територија. По своето прогласување за „цар на Срби и Грци“, Стефан Душан ќе го подели своето царство на два дела, при што „грчката земја“ ќе ги опфати неговите територии јужно од Скопје, односно цела Македонија со Тесалија и Епир (Матанов 1986: 21 – 26).

По ова прашање имало консензус меѓу елитите во Бугарија и во Србија, а таквото гледање и етикетирање било прифатено и кај некои ромејски автори. Според Пахимер, „земјата од таа страна на Зигос (планините од Стара планина – преку Шар до Црна Гора, СС)... ја нарекуваат и Романија“ (Pachymeris II 1835: 447, 9-10). Никола Манклавит пред жителите на Мелник ќе изјави дека „нашата земја ѝ припаѓа на ромејската држава – Бугарите многу лакомо ја искористија положбата и станаа господари на Мелник“ (Pachymeris II 1835: 76, 28). Таквото мислење имало и локалното население во Месмеврија и Анхиало: „Градовите биле дел од Романија, а тие – Ромеи – и не било разумно Ромеи да бидат поданици на Бугаринот“ (Pachymeris II 1835: 343, 18 - 19).

Овој „грчки“ консензус е нарушен, на прво место, од словенските извори настанати во Македонија – во нив поимот Грци не се користи како себеидентификација. Но, и повеќе византиски автори населението што во Бугарија и Србија го етикетирале како „Грци“, го третирале како нешто специфично и дури различно, изразувано со термини како „западен род“, Мизи, Бугари, Трибали, варвари. Акрополит зборува за особениот опортунистички

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

карактер и однесување на населението во Македонија, нарекувајќи го „западниот род“ и „жителите на Западните области“ (Acropolis 1903: 167, 14-23 - cf. p. 111 - 112). Како *друѓи* поради различниот јазик, култура и потекло, освен кај Акрополит (Acropolis 1903: 107, 24 -108, 3, 109, 1-5), ги наоѓаме и кај Грегора (Gregoras 1829: 378, 5-7, 379, 17, 18 (Струмичко); Gregoras 1830: 639, 22, 23 (Скопско).

Византиските автори прават разлика меѓу населението во Бугарија (*Буѓари* и *Мизи*) и Србија (*Срби* и *Трибали*), со она на југ од „Зигос“ – тоа се различни групи *друѓи*, притоа на луѓето од јужната група можело делумно, а понекогаш и целосно да се гледа и како на *наши*, Ромеи, дури и кога ги викале Мизи.⁷ Другоста на населението во Струмица за Грегора се состоела во тоа што имаат „месен“, „варварски јазик“ и се „стари преселници од Мизија“, но, пак, исто така, тие „имаат начин на живот како нашите сонародници“ (т.е. Ромеите, Gregoras 1829: 378, 5-7, 379, 17, 18).

Додека некои византиски автори ја означувале делумната другост на населението во Тракија и Македонија и со поимот *Буѓари*, во Бугарија не мислеле така: според трновската елита, во „грчката земја“ немало Бугари. Трновскиот патријарх со дијецеза во Мизија ја зел титулата „патријарх на сите Бугари“ (Дуйчевъ 1944: 278). Така, на Балканот сега покрај и наспроти традиционалната византиска титула на Охридските архиепископи – која без разлика на драстичното скратување на дијецезата (Белчовски 1997: 162, 163, 388) продолжувала да содржи „архиепископија на цела Бугарија“ (ἡ ἀσκή Βουλγαρίας), се појавува конкурентната титула „патријарх на сите Бугари“, со дијецеза во Мизија, т.е. надвор од „цела Бугарија“. Оваа противречност била решена од современите на следниов начин – *Буѓариите* некогаш живееле во Македонија, но Василиј ги преселил оттаму во Долна Мизија и името останало во титулата на архиепископијата како спомен.⁸ Тоа не значи дека поимот *Буѓари* сосема излегол од употреба за Македонија – титулата на архиепископите и, особено, византиското поврзување на поимот *Буѓари* со *Словени* го одржувал во живот на локално ниво – во Солунско како разграничувачка етикета за локалното словенско население од гркојазичните Ромеи (спореди, на пример, ГИБИ 8 1972: 127), или во канцеларијата на охридските архиепископи.

⁷ Види ја, на пример, изјавата на Грегора: „Заробените оттаму (Тракија б. СС) биле Ромеи, но се нарекувале Мизи, зашто долго време биле под власта на Мизите“ (Gregora III 1855: 118, 18, 19).

⁸ Gregoras 1829: 26, 17 - 37, 15.: „Се населиле на Македонија и соседна Илирија... Василиј Бугароубиец по многу битки ги поразил целосно и ги поробил. Оние што останале, тој ги преселил во Долна Мизија до реката Истар. Името, пак, им има останато на Архиепископијата како некаков особен спомен...“

Стојко СТОЈКОВ

Охридските поглавари, меѓутоа, ќе бидат принудени да дадат нова интерпретација на поимот *Буџари* и неговиот еквивалент *Мизи* – тие сега ќе бидат реинтерпретирани како именување на голем број народи што живеат во „Панонија и Далмација, Тракија и Илирик, а и голем дел од Македонија и Тесалија“ (Милев 1966: 174, 175), т.е. реално – сите територии населени од Јужни Словени. Таквата полиетничност на поимите *Буџари* и *Мизи* била често потцртувана. Во службата за св. Климент наоѓаме дека светецот „ги упати мизиските етноси на божествената вера... правејќи ги одбран лаос“ (Мелоски 1996: 100, 101). Во службата на св. Наум од Константин Кавасила *Мизиите* и *Буџариите* се родови, мноштва и лаос(и), а во Пролошкото грчко житие на св. Наум тие се одново „етноси“ (Мелоски 1996: 70–77, 78, 84). Во натпис од 1317 г. во Охрид наоѓаме дека архиепископот „Григориј откако подигна скинија мизиските етноси (ἔθνη τὰ Μυσοῦν) ги поучува“ (Иванов 1970: 34, 35). Во овие примери е изразена истовремено мултиетничноста („етноси“) и надетничноста (лаос) на етикетираните со *Буџари* и *Мизи* словенски популации на Балканот.

Преку преводи на грчки текстови настанати во Охрид, оваа терминологија и разбирањето на поимот *Буџари* како збирен за повеќе словенски народи или, генерално, за сите Словени, поминува и во некои словенски творби во XIV в., како словенскиот превод на Краткото Климентово житие,⁹ а потоа во една од редакциите на Солунската легенда – *въ землю (пространнѣ) и в ѳзики словиньскѣе се рекше Българе*, (Иванов 1970: 282), или во Легендата за Сивила, каде што ја наоѓаме карактеристичната фраза „а родъ Словѣне, рекше Българе“ (Займова и Милтенова 1996: 253), под кои се ставени и *Срби*, а изгледа и *Руси*. Во Трново, пак, поимот *Буџари* ќе биде интерпретиран како империјален, како надетничка категорија, во која влегуваат и Власите и Србите (*иъво и Власи и Срѣблѣи и прочѣи вси единоп сѣштѣ* – Черткова 1843: 61) или како термин сличен на Ромеи, но кој се однесува на населението во Северниот Балкан, северно од „Зигос“.¹⁰

Така, и трите политички центри на Балканот во XIII–XIV в. се согласувале во едно – населението во Македонија и во Тракија, со извесни исклучоци, не било свое за нив, туку *различно, друѓо* и – дури – *иуѓо*.

⁹ Иванов 1970: 316, 317 *Свѣрогѣи мизискѣхъ ѳже и Българѣи многоу разумѣнимъ ... Дѣнавѣ прѣидоше стрѣнаа всѣа насѣдоваше Панонѣио и Далмачѣио, Фрагѣа же и Илирикѣ и многоаа же македоньскаа и солъньскаа.*

¹⁰ Вачкова 2001: 195: „Слично на самоидентификацијата на христијанскиот народ во Византија, кој себеси се нарекува Ромеи независно од конкретното етничко потекло, Бугари означува само едно – христијанското население во земјите ‘на горните страни на Рим’, т.е. бившите северни области на Византија.“

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

Заклучок:

Се забележува јасна тенденција во политичките центри на Балканот – Византија, Бугарија, Србија, жителите на Македонија да бидат поставувани во категоријата – други, различни и туѓи. Категориите *друѓоси* се етикетираны со термини не само различни и променливи во времето туку и такви што меѓусебно се исклучуваат – константна е само *друѓосија* изразувана со нив. Македонија припаѓа постојано во една или во друга зона на другост: во XI–XII таа е во една „вертикална“ зона заедно со просторот на денешна Србија, додека во XIII–XIV в. е во друга – „хоризонтална“ заедно со Тракија. Променливоста во територијална смисла на овие зони на другоста јасно покажуваат дека со нив не биле именувани етнички оформени заедници. Со овие термини за другост во Византија, Бугарија и Србија во различни периоди се изразува разбирање за (не)лојалност, периферност, маргиналност, културна различност и инфериорност или другојазичност. Поимите користени за означување на другоста на населението во овие зони – *варвари*, *Мизи*, *Буѓари*, *Грци*, *Скиџи* се надворешни и не се јавуваат како себеименување за населението. Единствениот термин на другоста, кој бил употребуван и како себеименување во Македонија бил поимот – *Словени*. Односот на локалното словенојазично население во Македонија кон овие надворешни термини многу добро се забележува во периодот XI–XIII в. во село Радоливо по Долна Струма: за жителите на ова словенско село, според топонимијата, со поимите *Буѓари*, *Грци*, *Ромеи* и *Ерменци* се означуваат странци.¹¹

¹¹ Тоа се гледа од прекарите давани на поединци во селото и кои покажуваат дека за местните тие означувале странци: Јоан Бугаринот, Теодор Ерменец, Василиј Грицкос и Јоанис Ромеу (ГИБИ 6 1965: 36; Божилов 1996: 55, 65 n. 39).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Acropolite G. 1903. *Opera* I, A Heisenberg rec. Lipsiae.
- Anastasii Bibliotecari. 1885. *Chronographia tripertita*, vol. II. Carolus de Boor ed. Lipsiae.
- Ангелов Д. 1969. *Образуването на българската народност*. София.
- Attaliotae M. 1853. *Historia*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 29. Weberi ed. Bonn
- Балан А. Т. 1934. *Кирил и Методиј*, т. 2. София.
- Bekker I. (ed). 1838. Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, CSNB, Bonnae.
- Белчовски Ј. 1997. *Охридска архиепископија*. Скопје: Богословски факултет Св. „Климент Охридски“.
- Бешевлиев В. 1979. *Първобългарски надписи*. София: БАН.
- Божилев И. 1995. *Българите във Византийската империя*. София: Марин Дринов.
- Божилев И. Гюзелев В. 1999. *История на България т. I, История на средновековна България, VII – XIV в.* София.
- Byrennii Nicephori 1975. *Historiarum libri quatuor*. Corpus fontium historiae Byzantinae IX, Bruxelis
- Caminiatae Ioannis 1973. *De expugnatione Thessalonicae*, ed. Gertrud Böhlig, Corpus Fontium Historiae Byzantinae – Series Berolinensis, 4. Berolini.
- Дуйчевъ И. 1944. *Из старата българска книжнина*, т. II, София: Хемус.
- Fine J. 1991. *The Early medieval Balkans, A critical survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan: University of Michigan Press.
- Fine J. 2006. *When ethnicity did not matter in the Balkans: a study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, Michigan: University of Michigan Press.
- Флавий Й. 2004. *История Юдейской войны Йосифа Флавия древнерусский перевод*, т. 1., Москва: РАН.
- Христоматия 1967. Христоматия по старобългарска литература. Динев П. Кувев К. Петканова Д. eds. София.
- Geary P. 1983. Ethnic identity as a situational construct in the early middle ages, in *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, N 113, 15 – 26.
- Genesii Iosephi 1978. *Regum libri Quattuor*. Н.-Г. Beck, А. Kambylis, R. Keydell eds. Cprpus fontium historiae byzantinae, vol. XIV, seres Beroliensis.
- ГИБИ 4 1964. *Гръцки извори за българската история*, т. 4. София: БАН.
- ГИБИ 5 1964. *Гръцки извори за българската история*, т. 5. София: БАН.
- ГИБИ 6 1965. *Гръцки извори за българската история*, т. 6. София: БАН.
- ГИБИ 8 1972. *Гръцки извори за българската история*, т. 8 София БАН.

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

- ГИБИ 9, 2 1994. *Грџки извори за бџлџарската историја*, т. IX, част II, Софија БАН.
- Gregorae Nicephori 1829. *Byzantina historia*, t. 1. Schopenus ed. ECHB. Bonnae.
- Gregorae Nicephori 1830. *Byzantina historia*, t. 2. Schopenus ed. ECHB. Bonnae.
- Gregorae Nicephori 1855. *Byzantina historia*, t. 2. Bekkerus ed. ECHB. Bonnae.
- Holmes C. 2005. *Basil II and the governance of Empire (976-1025)*. New York: Ohford University Press.
- Иванов Й. 1970. *Бџлџарски старини ои Македонија*. Софија: БАН.
- Калајдович К. 1824. Иоаннџ эксархџ Болгарскиј, Москва: Типографија Семена Селивановскогo
- Калоянов А. Спасова М. Моллов Т. 2007. "Сказание за железнија крџсџи" и еџохаџија на цар Симеон, Велико Тџрново: Унивесритетско издателство Св. Кирил и Методий.
- Коматина П. 2012. Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске Архиепископије, *Охридска архиеџискоџија у византиџском свеџиу*, Византиџски свет на Балкану, I, Београд: САНУ ВИ, 41-56.
- Кулџбакинџ С.М. 1907. *Охридскаја рукоџисџ аџосџола, конца XII века*, Бџлгарски старини, кн. 3, XLI - LIX, Софија: БАН.
- Leo VI 2000. *The Taktika of Leo VI*, Geoge Dennis ed. and tr. Washington: Dumbarton oaks texts 13.
- Leonis Diaconi 1828. *Historiae libri X*, Hasii C. V. rec. CSHB. Bonnae.
- Madgearu A. 2001. The church organization in the lower Danube between 971 - 1020, *Etudes byzantines et post-byzantines*, IV, Iași, 71 - 85.
- Malalae Ioannis 1831. *Chronographia*. Dindorf ed. CSHB. Bonnae.
- Martin-Hisard 2007. 'La vie de la Georges l'Nagiorites, *Revue des etudes byzantines*, vol. 64 - 65. Paris.
- Матанов Х. 1986. *Юџозаџадниџе бџлџарски земи џрез XIV в.* Софија.
- Меловски Х. 1996. *Москоџолски зборник, џролошки жџиџија на свеџиџиџе*, Скопје.
- Милев, А. 1966. *Грџкиџе жџиџија на Климентџ Охридски*. Софија: БАН.
- Moravcsik G. 1983. *Byzantinoturcica*, II, Berlin: Leiden - Brill.
- Mullerus C. (ed.) 1861. *Geographi Graeci minores*, II. Parisiis.
- Pachymmeris Georgii 1835. De Michaelae et Andronico Paleologis, libri XIII, I - II, Beckerus ed. CSHB. Bonnae.
- PG XCIX 1860. *Patrologia Graeca*, t. XCIX. Migne, J. P. ed. Parisis.
- PG CXI 1863. *Patrologiae Graecae*, t. CXI. Migne, J. P. ed. Paris.
- PG CVI 1863. *Patrologiae Graecae*, t. CVI. Migne, J. P. ed. Paris.
- Пеев Д. 2005. Глоса за бџлгарите в славянскија текст на Юдейската война на Йосиф Флавий, *Стџаробџлџарска лиџератуџура*, 33-34, Софија, 485-491.
- Пентковскиј А. М. 2011: Греческиј оригинал славянскогo Синаксаря и егo локализација, in: *Славяно-рускиџ џролоџ џо древнейшим сџискам, Синаксарџ*, т. 2, Москва.
- Petkovic V. 1919. *Une Hypothèse sur le Car Samuel*, Paris.
- Pohl W. 1998. Telling the difference: signs of ethnic identity, in: *Strategies of distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, eds. Waltell Pohl and Helmut Reimitz, Brill Leiden - Boston - Koln.

Стојко СТОЈКОВ

- Porphyrogenitus Constantine 1967. *De administrando imperio*, Gyula Moravcsik ed. Washington: Dumbarton oaks.
- Porphyrogenitus Constantine 2012, *The book of ceremonies*, vol. 2, Byzantina Australiensia, Volume: 18, Anne Moffatt and Maxeme Tall eds. Cambera.
- Sathas C. N (ed.) 1894. *Ανωνυμοῦ Στρουφῶς Χρονικῆ*. Bibliotheca Graeca medii aevi, vol. VII, Paris
- Свод 1995. *Свод древнейших письменных известий о славянах*, т. 2, (VII - IXвв), Геннадий Литаврин ed. Москва: РАН.
- Scylitzae I. 1973. *Synopsis Historiarum*, Ioannes Thurn ed. Berolini et novi Eboraci.
- Stephenson P. 2003. *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge: Cambridge University press
- Stephenson P. 2004. *Byzantium's Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans, 900 - 1204*, Cambridge: Cambridge University press.
- Stoykov 2020. Stoyko Stoykov, From 'Nations' to 'Archontias' (I) 'Sclavinia' and 'Sclavoarchontia': Terms and Chronology, in: *Slovene, International journal of Slavic studies*, Vol 9, No 1 (2020).
- Стојков, С. 2014. Крунисувањето на Самуил за цар и митот за царот евнух, *ГИНИ*, г. 58, 1-2, Скопје: ИНИ.
- Стојков С. 2015. Битолската плоча - дилеми и интерпретации, in: *Самуиловаџа држава во историјскаџа, воено-џолијичкаџа, духовнаџа и културнаџа џрадиција на Македониџа*, Струмица, 80 - 105.
- Стојков С. 2015 - 2016. **ЈАЗЫКЪ СЛОВѢНСКЫЙ** во старословенските текстови (IX - XIV век), *Истџориџа*, I/LI, Скопје: ЗИРМ, 121 - 146.
- Suidae 1854. *Suidae Lexicon*, ex recognition Immanuelis Bekkeri, Berolini.
- Сюзюмов М.Я. 1962. *Византијскаџа книга Эџарха*, Москва: Издательство восточной литературы
- Theophanis 1883. *Chronographia*. vol. 1. C. de Boor ed. Lipsiae.
- Вачкова В. 2001. *Въображаеми и реални џраници в ранносредновековна Евроџа (III - X)*, София: УИ „Свети Климент Охридски“.
- Займова В. и Милтенова, А. 1996. Историко-апокалиптичната книжнина във Византиџа и в средновековна Българиџа, София: УИ “Св. Климент Охридски”.
- Zonarae Ioannis. 1808. *Lexicon*, t. II, Tittmann ed. Lipsiae.
- Черткова, Д. Ч. 1843. О переводџ Манассиноџ лџтописи на словѢнскџ языкџ, *Рускџй истџорическџй сборникџ*, т. 6, кн. 1-2, Москва.

Stojko STOJKOV

University “Goce Delčev” – Štip

The Others with Many Names: Macedonia as an Intersection Point of Otherness in the Medieval Balkans

This paper examines the phenomenon of Otherness in the Medieval Balkan region of Macedonia. We analyze the terms used to designate and label ‘otherness’ in respect of their origin, character, use, and their (non)acceptance by the population categorized as the Other. Otherness is a key aspect in understanding the ethnicities of the past: which populations were regarded as their Other and by whom. Today, by the combination of these data from various (often opposed) political and cultural centers, we may identify the ‘zones of Otherness’, which often remained undefined and even unidentified in the sources. We may determine that certain geographical areas did not have their own elites to legitimize their separate identity, yet, that identity differed and refused to be identified with the imposed identity structures. Their Otherness could refer to a specific ethnicity, but not necessarily. The population in these zones did not necessarily have to be unified (by self-awareness, language, name, etc.), but they could. These zones were variable and often changed in both time and space.

However, some of the labeling terms used to designate this Otherness in the past are in use even today. More often than not, this use is aimed at different populations and geographical areas that are not related to the ones from the past, usually in a new national sense that does not correspond to their use in the Middle Ages. This phenomenon creates serious confusion in understanding history as it transfers contemporary pretensions and realities to the past (Fine 2006: 9–11). Thereby, the author calls for careful studying of the terms and zones of Otherness within the context of their time and place.

The region of Macedonia was definitely a zone of Otherness in Medieval times. The Otherness was expressed by different names at different times, but the perception of many people in Macedonia as ‘others’ is constant throughout almost the entire Middle Ages. Those people were seen as ‘other’ and different

Стојко СТОЈКОВ

from the Medieval Balkan centers of power: Constantinople, Pliska, Preslav, Trnovo, Ras. That Otherness was not strictly fixed to the borders of the region of Macedonia: sometimes it was spreading wider, other times it referenced only a part of Macedonia.

In the period between the 7–10th centuries, the Otherness was designating all the Slavs, expressed by the general term *Slavs* (but also *Scythians*, *barbarians*), used for the population of most of the Balkans, but also in Eastern Europe. Later on, between the 11–12th centuries, most of the region of Macedonia (without its south-eastern part) was designated to an area of Otherness together with the territory of present-day Serbia, Kosovo, and some neighboring regions (Serdika, Southern Albania, part of Thessaly). This Otherness was designated by the term *Vulgars/Bulgars* and was closely related to the Ohrid Archbishopric, its title, and the Slavic language nurtured in the churches of this area. At that time, the Balkan was not the only zone of Otherness in the perceptions of the Romans. There were two more: one in Dalmatia, designated with the terms *Slavs*, *Illyrians*, *Serbs*, and *Croats*; and another in Moesia, designated by terms such as *mixed barbarians*, *Scythians*, and *local people*. Contemporary Byzantine and other authors do not mix these three Othernesses and define them on different grounds: Dalmatia by its political autonomy, the Ohrid Archbishopric by the distinctiveness of its church and liturgy, and Moesia by multiethnicity, non-Romanism, and barbarism. During this period, in the terminology of some Byzantine authors, equivalence and mutual identification appeared between the terms ‘Bulgaria’ (Ohrid Archbishopric) and ‘Slavic language/people’ (the liturgical language and the basic population in the archiepiscopate). It was a synonymous equation, not an idea. It meant that there are more Slavic peoples and Bulgarian is one of them, i.e. the Slavs are the Bulgarians and vice versa. In the Slavic sources of this time, this equivalence was not observed.

Between the 13th–14th centuries, Macedonia together with Thracia formed a new group of Otherness in the eyes of the elites of Bulgaria and Serbia, denoted by the terms *Romania*, *Greek lands*, and *Greeks*. At the same time, in Byzantium, a large part of that population was also seen as foreign, expressed in terms such as *Myzi* (*Μυσοί*), *barbarians*, *Bulgarians*, *tribal people*. During that time, in Greek sources from the Ohrid Archepiscopate, the term *Bulgarians* will be redefined as a collective name for several Slavic nations. While in Bulgaria, the same term will be interpreted as an alternative to *Romei*—a supra-ethnic imperial name for the population in the northern Balkans (north of the line of Stara Planina-Skopje-Dyrrachium)—which includes Slavs, Vlachs (Aromanians), Serbs, and Cumans. Namely, in this period, the equivalence between the terms *Bulgarians* and *Slavs*

МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ДРУГОСТА НА СРЕДНОВЕКОВНИОТ БАЛКАН

passes from the Byzantine in some Slavic sources. On the other hand, in other periods, for the Slavic authors in Macedonia, terms like *Greeks* and *Bulgarians* are clearly understood as foreign and those that express Otherness.

The author concludes that the region of Macedonia constantly belonged to some zone of Otherness during the Middle Ages: in a 'vertical zone', together with the region of today's Serbia (11–12th century); or in a 'horizontal zone', together with Thracia (13–14th century). This territorial variability means that the Otherness was not assigned to known ethnically formed communities. Rather, the terms were being used to express the meaning of disloyalty, peripherality, marginality, cultural difference, cultural inferiority, and/or unknown foreign language. Most of these terms—*Slavs*, *Bulgars/Bulgarians*, *barbarians*, *Myzi*, *Greeks*, *Scythians*, and *others*—were used for designating the population in these zones, not as self-designation. Of all the names that were used to denote Otherness in Macedonia, only the term *Slavs* was used by the population itself as their own name and in an ethnic sense. After some time, the people who were designated as Others also developed terms for their Othernesses.

KEYWORDS: Otherness, zones of Otherness, ethnicity, Macedonia, Medieval Balkans, Slavs, barbarians, Scythians, Moesians, Bulgars, Bulgarians.